

FİİLLERDE ÇATI

Fillerde çatı özne-yüklem ilişkisine ve nesne-yüklem ilişkisine göre iki ayrı grupta incelenmektedir. Bir cümlenin çatı özelliği bakımından incelenmesi için mutlaka fiil cümlesi olması gerekmektedir. İsim cümlelerinde kesinlikle çatı özelliği aranmaz. Fiiller, hem özne hem nesne alıp almamalarına göre değerlendirilir. Cümlede anlatılan bir iş veya eylemin kim tarafından nasıl yapıldığı bu iş ve eylemden öznenin ve nesnenin nasıl etkilendiğine göre çatılar iki kısma ayrılırlar ayrılırlar.

1- ÖZNESİNE GÖRE FİİL ÇATILARI (ÖZNE-YÜKLEM İLİŞKİSİNE GÖRE)

Özne-yüklem ilişkisine göre öznenin, eylemin bildirdiği işi nasıl yaptığına göre fiiller “etken, edilgen, dönüşlü ve işteş” çatılı fiiller olmak üzere dört ayrı grupta incelenir.

a) Etken Çatılı Fiiller

Cümlede bildirilen iş, oluş, hareket ve durumu yapan gerçek öznedir. İşi yapan(gerçekleştiren) öznenin kendisidir. Etken çatılı fiillerde cümlede “özne” gizli özne veya gerçek özne olabilir. Önemli olan fiilde (eylemde) işin kim tarafından yapıldığıdır. Etken çatılı fiillerin yüklemde genellikle “l-n” ekleri bulunmaz.

Örnek:

Yüksek lisans öğrencileri her gün ders çalışır.
Kendini yormadan yavaş yavaş buraya geliyor.
Dedem her akşam haberleri seyreder.
Sokakta karşılarında beni görünce şaşırdılar.
Annem bahar mevsiminde ekmek yapıyor.
Bu arabayı yeni aldım.

b) Edilgen Çatılı Fiiller

Edilgen çatılı fiillerin öznesi “sözde özne”dir. Fiillerde genellikle “l-n” ekleri bulunur. İşin ya da eylemin kim tarafından yapıldığı belli değildir. Cümlede öznenin olması veya olmaması edilgen çatı özelliğini belirlemez.

Örnek:

Okulun duvarları yaz tatilinde boyandı.
Dün gece yağın yağmurdan sonra cam kırıldı.
Eski evimiz geçen hafta satıldı.
Okulumuzda gerçekleşen konferansta bildiriler okundu.
Misafirlerle otururken kapı açıldı.
Önümüzdeki yaz tatile çıkılacak.
Sınavda kopya çeken öğrenciye ceza verildi.
Ceza alan öğrenci daha sonra okuldan atıldı.

c) Dönüşlü Çatılı Fiiller

Dönüşlü fiillerde hem eylemleri yapan hem eylemden etkilenen de öznenin kendisidir. Dönüşlü fiiller, etken çatılı fiillerde olduğu gibi fiillere gelen “-I” ve “-n” ekleriyle yapılır.

Edilgen çatılı eylem ile dönüşlü çatılı eylem arasındaki fark “dönüşlü fiillerde gerçek özne, edilgen fiillerin ise sözde özne vardır. Cansız varlıklar özne olarak yer aldıklarında dönüşlü çatı özelliği göstermez.

Örnek:

Öğrenciler okuldan mezun olduğunda sevindi.
Gençler dün oynanan maçtan çekildi.
Sınavı kaybettiğini öğrenince ağladı.
Çocuklar babalarını görünce babalarının kollarına atıldı.
Dedesini öldüğü haberini öğrendiğinde çok üzüldü.
Yaptığı hataları düşünerek üzüldü.

d) İşteş Çatılı Fiiller

Anlatılan işin ya da eylemin birden fazla özne tarafından birlikte veya karşılıklı olarak yapıldığını gösteren fiillere işteş fiil denir. İşteş çatılı fiiller birden fazla öznesi olan fiil değil, herhangi bir işin oluşabilmesi gerçekleşebilmesi için birden fazla öznenin karşılıklı ya da birliktelik yaptığı fiiller (eylemler) dir. İşteş fiiller, fiil kök veya gövdelerine “-ş” eki getirilmesiyle oluşturulur.

Örnek:

Yeni gelen öğrencilerle tanıştık.
Veli toplantısında babam öğretmenimle görüşmüş.
İki düşman ülke uzun yıllar savaştı.
Araçlar kavşakta çarpıştı.
Köpeği gören çocuklar bağırıyor.
Dertlenen dostlar ağlaşıyorlar.
Yapılan espriye sınıftakiler gülustüler.
Polisi gören hırsızlar kaçıştılar.

2- NESNESİNE GÖRE FİİL ÇATILARI (NESNE-YÜKLEM İLİŞKİSİNE GÖRE)

Cümlede fiillerin nesne alıp alamadıklarına bakılarak ve nesne alabilen fiillerin hangi özellikleri taşıdığına dikkat edilerek nesnesine göre çatılar incelenmelidir. Nesne-yüklem ilişkisine göre fiilde çatı dört başlık altında incelenmektedir. Bunlar: Geçişli fiil, geçişsiz fiil, oldurgan fiil ve ettirgen fiillerdir.

a) Geçişli Fiil

Nesnesi olan fiillere ya da nesnesi olmadığı halde nesne alabilen eylemlere geçişli eylem denir. Fiil belirtili nesne veya belirtisiz nesne alabilir. Yükleme sorulan “neyi, kimi, ne?” sorularına aldığımız cevap nesnedir.

Örnek:

Dün eşyalarını arabada unuttu.
Son geldiğinde Denizli’yi gezerken onu gördü.
Yeni aldığı telefonu kimseye vermiyordu.
Dün gece maçta hakem oyuncuyu sahadan çıkarttı.
Çok sevdiği arabayı titizlikle kullanmaya çalışıyordu.

Bazı cümlelerde nesne olmadı halde nesne alabilen fiiller geçişli çatı özelliği gösterir.

Örnek:

Sizler dikkatlice bakarak ancak fark edebilirsiniz.

Çocuk bu sabah kalkınca birden yatağında gördü.

Büyük bir hayranlıkla sesimizi çıkarmadan dinlerdik.

b) Geçişsiz Fiil

Nesnesi olmayan (nesne almayan/alamayan), yükleme sorulan “ neyi, kimi, ne” sorularına cevap vermeyen fiillere geçişsiz fiil denir. Oluş ve durum fiilleri geçişsiz fiildir.

Örnek:

Arkadaşım geçen hafta Gaziantep’e geldi.

Parka giden çocuklar uzun süre oynadılar.

Oğuz Kağan diplomasını aldığı gün sevinçten ağladı.

Senin söylediklerini alamadığım için çok üzüldüm.

Zeynep yorgun olduğu için işten gelir gelmez uyudu.

c) Oldurgan Fiil

Geçişsiz fiillere “-r-, -t-, -tır-” eklerinin gelmesiyle geçişli hale gelen fiillere oldurgan fiil denir. Fiilin “-r-, -t-, -tır-” eklerini almadan önce “neyi, kimi, ne” sorularına cevap vermezken, “-r-, -t-, -tır-” eklerini aldıktan bu sorulara cevap vermektedir.

Örnek:

Hafta sonu kuş uçtu.(geçişsiz fiil) Hafta sonu kuşları uçurdu. (oldurgan)

Burada zaman rahat geçiyor.(geçişsiz) Burada zamanı rahat geçiriyor.
(oldurgan)

Yolda beklerken bir araba durdu.(geçişsiz) Yolda beklerken bir arabayı
durdurdu.(oldurgan)

Çok sevdiği sakalı uzamış. (geçişsiz) Çok sevdiği sakalını uzatmış. (oldurgan)

Hiç sevmediği adam öldü (geçişsiz) Hiç sevmediği adamı öldürdü. (oldurgan)

Tabaklar elinden düştü. (geçişsiz) Tabakları elinden düşürdü. (oldurgan)

Ders çalışmaya başladım.(geçişsiz) Eğitim döneminde dersleri başlattım.(oldurgan)

d) Ettirgen Fiil

Geçişli bir fiile “-r,-t,-tır” eklerinden biri gelerek geçişli fiilin geçişlilik derecesini arttıran fiillere ettirgen çatılı fiil denir. Ettirgen çatılı fiillerde işi bir başkasına yaptırma anlamı vardır.

Örnek:

Yeni aldığım gazeteleri okudum.(geçişli) Yeni aldığım gazeteleri okuttum.(ettirgen)

Eline aldığı çay bardaklarını kırdım.(geçişli) Eline aldığı çay bardaklarını kırdırdım.(ettirgen)

Satın aldığım eşyaları boyadım.(geçişli) Satın aldığım eşyaları boyattım.(ettirgen)

Bahçedeki elma ağaçlarını kestim. (geçişli) Bahçedeki elma ağaçlarını kestirdim.(ettirgen)

Pınardan çıkan suyu içtim.(geçişli) Pınardan çıkan suyu içirtti.(ettirgen)

Yolda geçen arabayı durdurdu.(geçişli) Yoldan geçen arabayı durdurttu.(ettirgen)

Bakkaldan ekmek aldım.(geçişli) bakkaldan ekmeği aldirttim.(ettirgen)